

Vilma Vrtačnik Merčun, Osnovna šola Rodica
Melita Sodnik, Osnovna šola Brezovica pri Ljubljani

PRISILNA MOBILIZACIJA V NEMŠKO VOJSKO MED DRUGO SVETOVNO VOJNO. SPOMINI FRANCA KUNSTLJA S SELA PRI VODICAH

Vilma Vrtačnik Merčun, Rodica Primary School
Melita Sodnik, Brezovica pri Ljubljani Primary School

FORCED CONSCRIPTION INTO THE GERMAN ARMY DURING WORLD WAR II. MEMORIES OF FRANC KUNSTELJ FROM SELO PRI VODICAH

IZVLEČEK

Prispevek obravnava obdobje druge svetovne vojne in nekaj let po njej. Temelji na spominih Franca Kunstlja s Sela pri Vodica, ki je bil kot 17-letni fant 1. avgusta 1943 prisilno mobiliziran v nemško vojsko. Njegova usoda je bila podobna usodi mnogih slovenskih fantov in mladih mož, ki so bili v času mobilizacije leta 1943 stari od 17 do 27 let.

V prispevku sledimo usodi Franca Kunstlja, ki je bil prvič ranjen že med usposabljanjem, drugi pa na vzhodni fronti, ko se je želel predati Sovjetom. Po trimesečnem zdravljenju in kratkem dopustu, ki ga je preživel na smučarskem tečaju v bavarskih hribih, je konec marca 1945 ponovno odšel na fronto. Desetega maja 1945 so ga zajeli Sovjeti in ga z množico drugih odpeljali v ujetništvo, ki so ga uredili v nekdanjem koncentracijskem taborišču Auschwitz. Po treh mesecih in pol lakote in prisilnega dela v sovjetskem ujetništvu se je vrnil v Jugoslavijo, kjer so ga po nekajdnevem zasliševanju 8. septembra 1945 spustili domov. V času Informbiroja leta 1948 je služil še vojaški rok v Jugoslovanski armadi (od leta 1951 se je imenovala Jugoslovanska ljudska armada).

Ključne besede: druga svetovna vojna, prisilna mobilizacija, nemška vojska, vzhodna fronta, sovjetsko ujetništvo.

ABSTRACT

The article discusses the period of World War II and a few of the post-war years. It is based on the memories of Franc Kunstelj from Selo pri Vodica, who was forcibly conscripted into the German Army as a 17-year-old boy on 1 August 1943. His fate was similar to that of many Slovenian boys and young men, who were between 17 and 27 years old at the time of the 1943 conscription.

The article follows the fate of Franc Kunstelj who was first wounded during training and then for the second time on the Eastern Front, when he tried to surrender to the Soviets. After a three-month recovery and a brief vacation, attending a ski course in the Bavarian hills, he went to the front line again in late March 1945. He was captured by Soviets on 10 May 1945. They took him and many others to the prison they had set up at the former Auschwitz concentration camp. After three and a half months of hunger and forced labour in a Soviet prison he returned to Yugoslavia, where he was interrogated for a few days and then sent home on 8 September 1945. In 1948, at the time of the Cominform, he performed military service in the Yugoslav Army (called the Yugoslav People's Army after 1951).

Ključne besede: World War II, forced conscription, German Army, Eastern Front, Soviet imprisonment

UVOD

Nacistično-fašistična okupacija spomladi 1941 je pomenila največjo nesrečo za slovenski narod v vsej njegovi zgodovini. Med najhujše okupatorjeve zločine spada tudi prisilna mobilizacija Slovencev v nemško vojsko. V nekaterih evropskih državah so status prisilnih mobilizirancev rešili takoj po drugi svetovni vojni, npr. v Franciji, Belgiji, Luksemburgu, na Poljskem in Češkem, ne pa tudi v Jugoslaviji. Čeprav so bili fantje in možje vpoklicani proti svoji volji, so jih komunistične oblasti po vojni obravnavale kot narodne izdajalce in jih onemogočale na vseh področjih družbenega življenja. Prisilno mobilizirani Slovenci v nemško vojsko so svoj prostor v javnem spominu dočakali šele po osamosvojitvi Slovenije. Decembra 1990 je bila v Muzeju revolucije Celje postavljena razstava *Po sili vojak*, o kateri je Andreja Rihter zapisala: »Okupatorjeva mobilizacija prebivalstva zasedenih ozemelj v vojaško službo sodi med vojne zločine, zato mednje uvrščamo tudi mobilizacijo Slovencev v vojsko tretjega rajha. / ... / Njihovo usodo je prekril prah molka. Odtrgani, ubiti, zavrženi, zatirani bodo po 45 letih mogoče le spregovorili. Ljudem, stisnjenim v kruti vojni primež, ki jim v skrbi za družino in svojce zvečine ni preostalo drugega, kot da se odzovejo vpoklicu, oblasti do danes niso priznale niti tega, da so mrtvi. Živel so v spominih svojih najbližjih, za zgodovino pa niso obstajali.« (Rihter, 1991, str. 259).

Partizansko odporniško gibanje v domovini ni bilo dovolj močno, da bi nemško mobilizacijo preprečilo. Mobiliziranci si večinoma niso upali bežati, saj so sledile sankcije. V primeru neuspešnega poskusa prebega jim je grozila takojšnja usmrnitev. Poleg tega so sankcije grozile tudi njihovim družinam; te bi preselili v koncentracijska taborišča, njihovo premoženje pa zaplenili (Klukovič, 2013, str. 49).

V nemško vojsko so odšli s predhodno trdo šolo urjenja. Nato so vpoklicane poslali na vse strani. Slovenci so bili večinoma »topovska hrana« na vzhodni fronti. Svojo visoko nacionalno zavest so mobiliziranci dokazali s tem, da so množično dezertirali k zaveznikom in v partizanske enote v domovini. Po ocenah je poskušala pobegniti kar polovica vpoklicanih. Uspelim prebegom je sledilo ujetništvo. Položaj zajetih v Sovjetski zvezi je bil slabši kot položaj tistih, ki so bili ujetniki zahodnih zaveznikov. Zdaj je znano, da so bile najhujše izgube, najštevilnejše žrtve v drugi svetovni vojni prav med mobiliziranci (Rihter, 1991, str. 260).

Raziskovalcem zgodovine je danes nemogoče sestaviti celostno sliko o mobilizirancih v nemško vojsko, saj se je zaradi krivičnega odnosa bivše države do žrtev vojnega nasilja mnogo podatkov in življenjskih zgodb izgubilo. Veliko nekdanjih mobilizirancev je zgodaj umrlo; mnogi so bili invalidi in/ali slabega zdravja, kar je bilo posledica težkih razmer na frontah, še posebej v zimskem času na vzhodni fronti. Danes je prava redkost srečati pričevalca, ki je v času druge svetovne vojne preživel nemško vojsko in sovjetsko ujetništvo. Med takimi redkimi izjemami je 97-letni Franc Kunstelj s Sela pri Vodica, ki ga predstavljamo v tem prispevku.

Franc Kunstelj se je rodil 13. junija 1926 na Selu pri Vodica št. 17 (danes št. 22), na manjši kmetiji, kjer živi še danes. Po poklicu je tesar, upokojil se je leta 1983. Vse življenje se je zanimal za dogajanje okoli sebe, zato je še danes, pri 97. letih, bistrega spomina in prava zakladnica znanja in spominov na dogodke v preteklosti.
(Foto: Srečo Merčun.)

NEMŠKA CIVILNA OBLAST NA OKUPIRANEM OZEMLJU V LETIH 1941–1942

Po kapitulaciji jugoslovanske vojske 17. aprila 1941 so nemške, italijanske in madžarske enote okupirale Dravsko banovino in si do junija razdelile njeno ozemlje. Največji del okupiranega ozemlja je pripadel Nemčiji. Zasedeno ozemlje je bilo razdeljeno na dve začasni upravni enoti: na Spodnjo Štajersko s sedežem v Mariboru ter na t. i. zasedena območja Koroške in Kranjske s sedežem na Bledu. Vodila sta ju šefa civilne uprave, ki sta bila podrejena neposredno Hitlerju. Pri varovanju reda in miru je šefoma civilne uprave pomagala nemška policija (Čoh Kladnik, 2020, str. 34). Nemške oblasti zasedenega ozemlja formalnopravno niso priključile svoji državi.

Nemški okupator je začel izvajati številne raznarodovalne ukrepe. Posebne komisije so popisale prebivalstvo ter ga politično in rasno pregledale. V izgnanstvo so z vlaki vozili predvsem duhovnike, učitelje in druge politično vplivne posameznike, njihovo imetje pa so zaplenili v korist državnega komisarja za utrjevanje nemštva. Največ Slovencev so izgnali v Nemčijo, manj na Hrvaško in najmanj v Srbijo. Tako so s Posavja in Obsotelja v Nemčijo izgnali okoli 37.000 Slovencev, na izpraznjene domačije pa naselili kočevske Nemce. Ti so se kot optanti prostovoljno odločali za preselitev in nemško državljanstvo. Končno nemško poročilo osrednjega vselitvenega urada, ki je pregledoval optante v Kočevju, Dragi in Črmošnjicah, pravi, da je 11.110 oseb dobilo dovoljenje za preselitev na Štajersko, 571 oseb za selitev v stari rajh, 66 oseb pa je bilo zavrženih (Auersperger, 2013, str. 241). Po zlomu rajha so ostali brez doma in domovine. Če se niso sami umaknili v Avstrijo, so jih tja po vojni izgnale jugoslovanske oblasti (Enciklopedija Slovenije, 1991, str. 180).

Ukrepi nemškega okupatorja so temeljili na množičnem ustrahovanju prebivalstva s ciljem preprečiti obstoječo ali potencialno podporo odporniškemu gibanju. Obsegali so plenjenje in uničevanje imetja, požiganje posameznih domačij in celih naselij, pobijanje prebivalstva in množična interniranja v koncentracijska taborišča. Prvo vas na zasedenem ozemlju, Rašico nad Ljubljano, je nemški okupator uničil 20. septembra 1941, njene prebivalce pa so izgnali v Neodvisno državo Hrvaško. Po umiku Cankarjevega bataljona iz Dražgoš januarja 1942 je okupator pobil 41 domačinov in vas porušil. Nasilje nad civilnim prebivalstvom na Gorenjskem je okupator še stopnjeval z nemško ofenzivo poleti 1942. V enem mesecu, od 8. julija do 2. avgusta 1942, je požgal 11 vasi, v katerih so moške prebivalce, stare nad 15 let, postrelili in njihova trupla zmetali v ogenj, ženske in otroke pa izselili. Takšno usodo so doživele vasi Gradišče, Koreno, Kokra, Hrastnik pri Moravčah, Sovodenj, Bistrica pri Podbrezjah, Zlato Polje, Obrše, Trnovče, Mala Lašna in Brezovica. Poleg uničevanja celih vasi je nemški okupator množično streljal talce, ki so jih dovažali iz Begunj ali pa so jih pobirali po vaseh, kjer so bile izvedene partizanske akcije. Samo julija 1942 so na Gorenjskem ustrelili 330 talcev (Deželak Barič, 2014, str. 22). Nemški okupator je na svojem okupacijskem območju ustrelil več kot 2000 talcev, njihove sorodnike in sorodnike ubitih partizanov pa izselil, pri čemer je otroke ločil od staršev; manjše otroke poslal v posvojitev v Nemčijo (ukradeni otroci), starejše pa na t. i. prevzgojo (Čoh Kladnik, 2020, str. 34–35).

Drugi raznarodovalni ukrepi so bili: odstranitev slovenskih napisov, uničenje slovenskega tiska, razpust slovenskih društev, organizacij in zvez, zaplemba premoženja, ponemčenje osebnih in krajevnih imen, uvedba nemških otroških vrtcev in šol, ustanovitev nemških raznarodovalnih organizacij, kot sta bili Štajerska domovinska zveza (Steirischer Heimatbund) in Koroška ljudska zveza (Kärntner Volksbund), mobilizacija moških v Vermanšaft (Wehrmannschaft) in nemško vojsko (Čoh Kladnik, 2020, str. 36). Pisanje in ustvarjanje v slovenskem jeziku ni bilo več mogoče, slovenščina je bila odstranjena iz javne rabe. Nemški okupator je organiziral množično učenje nemškega jezika, saj ga večina domačega prebivalstva ni znala, predvsem pa ne otroci. Na Štajersko je tako prišlo več tisoč učiteljev iz Avstrije, na Gorenjsko nekaj sto (Čoh Kladnik, 2020, str. 40–41).

Na Gorenjskem je Koroška ljudska zveza (KVB) predstavljala podlago za ustanavljanje Hitlerjeve Nacionalsocialistične nemške delavske stranke (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP). Krajevne skupine so skrbele, da je bilo v aktivnosti vključenega čim več prebivalstva (Kokalj Kočever, 2017, str. 358–359). Uvedeni so bili novi prazniki, povezani z nemško državo in nemško vojsko. Zaradi strahu pred posledicami se je za sprejem v KVB že v prvih mesecih vojne prijavilo več kot 90 % prebivalcev na Gorenjskem, starih več kot 18 let (Kokalj Kočever, 2017, str. 64–65).

Franc Kunstelj: *»Ja, tako je bilo povsod. VKB ni bila nič posebnega, samo član si moral biti in plačevati članarino. Tudi tukaj je bila večina ljudi včlanjenih v VKB.«*

»Priimku Kunstelj, ki je sicer nemškega izvora (Künstler po nemško pomeni umetnik), so odvzeli le zadnjo črko (Kunstel). Nemško ime za Kamnik je bilo Stein, za Vodice Woditz, Selo pa je ostalo Selo.«

Pred- in povojaško vzgojo je Hitler odredil že 19. januarja 1939. V t. i. službo SA-Wehrmannschaft (SA – Sturmabteilung, Oboroženi oddelek Vermanšafta) so bili vključeni vojaški obvezniki, ki še niso služili vojske ali pa so bili že odpuščeni iz aktivne službe. Po nemškem modelu so poleti 1941 enote Vermanšafta ustanovili tudi na Južnem Koroškem in Spodnjem Štajerskem. Po organizacijski vzpostavitvi in imenovanju vodij je do oktobra 1941 potekalo evidentiranje gorenjskih moških v starosti od 18 do 45 let. Na Gorenjskem je bilo služenje v enotah SA-Vermanšafta dolžnost in obveznost (Kokalj Kočever, 2017, str. 359). Naloge gorenjskih vermanov so bile omejene le na urjenje, predavanja, udeležbe na proslavah in sodelovanje z drugimi organizacijami, npr. za zbiranje pomoči za vojake. Priključeni so bili pomožnim policistom, samozaščiti, deželni in krajevni straži in orožniškim postojankam (Kokalj Kočever, 2017, str. 114).

Franc Kunstelj: *»Tudi tukaj je bil vermanšaft. Samo v njem niso bili vsi. Meni v vermanšaft ni bilo treba, ker sem bil še premlad, potem, s 17. letom, pa sem bil že vpoklican v Arbeitdienst. Takrat sem se učil za tesarja in sem dvakrat na teden hodil v obrtno šolo v Kranj, kjer smo se učili tudi nemščine. Učitelj je bil Nemec, ki slovensko ni nič razumel, mi pa njega malo.«*

Poseben nadzor nad moškimi, starimi več kot 15 let, so imeli orožniki, ki so bili prisotni ob razdeljevanju živilskih nakaznic. Ponje so morali ti priti osebno (Kokalj Kočever, 2017, str. 73).

Franc Kunstelj: »Pri nas bi družina pomrla, če bi po živilske nakaznice hodili samo moški, stari nad 15 let. Ata ni bilo več, umrl je leta 1940. Mama je ostala sama s šestimi otroki. Ob očetovi smrti sem imel kot najstarejši 14 let, najmlajši brat pa je bil v 5. letu. Junija 1940 sem zaključil osnovno šolo, julija pa sem šel že delat. Po živilske karte je hodila mama. Dobile so se na občinski upravi v Vodicah. Na karte smo dobili marmelado, umeten med, ki ga prej nismo poznali, pa meso itd. Pri nas vseh živilskih kart nismo porabili. Veljale pa so tukaj kot v Berlinu, saj je bila takrat to ena država. Potem, ko sem bil v nemški vojski, je mama zaradi izpada dohodka od nemške države dobivala nekaj podpore.«

Nasprotno kot na slovenskem Štajerskem je bila na Gorenjskem in slovenskem Koroškem sredi decembra 1941 ustanovljena nacistična stranka (NSDAP). Koroška ljudska zveza je bila s 1. januarjem 1942 organizacijsko vključena v stranko, njene urade in okrožna vodstva pa je prevzela NSDAP, ki je bila od tlej edina pristojna za politično delovanje (Čoh Kladnik, 2020, str. 39–40). Krajevni vodje so organizirali več skupin, med drugimi tudi Hitlerjevo mladino – Hitlerjugend (HJ) in Nemški rdeči križ – Deutsches Rotes Kreuz (Kokalj Kočevar, 2017, str. 67).

Franc Kunstelj: »Hiterjugend je bil obvezen. Samo jaz sem se ga rešil, ker sem povedal, da se v Kranj hodim učiti. Eni pa so bili zelo vneti za HJ. Srečanja so imeli vsako nedeljo.«

Sedmega julija 1942 je dr. Friedrich Rainer, vodja civilne uprave na Gorenjskem, uvedel t. i. dolžnost služenja v državni delovni službi oz. Reichsarbeitsdienst (RAD) in vojaško dolžnost. Na veliki manifestaciji v Kranju 27. septembra 1942 je z razglasom Gorenjcem podelil državljanstvo na preklic (Kokalj Kočevar, 2017, str. 70). S tem so tudi Gorenjci dobili obvezno vojno dolžnost in dolžnost državne delovne službe. Poleg fantov in mož, rojenih v letih od 1916 do 1926, ki so bili uradno vpoklicani, so bili iz različnih razlogov med njimi tudi starejši in mlajši (Kokalj Kočevar, 2017, str. 197). Vojaški prijavni uradi so bili v Radovljici, Kranju in Kamniku. Podeželsko okrožje Kamnik je obsegalo 28 občin, med njimi tudi občino Vodice (v katero je spadalo naselje Selo pri Vodicah). Občine so kot upravne enote delovale vse do konca vojne. Nemški civilni upravi so bili podrejeni oddelki nemške policije in orožništva. Orožniške postojanke so bile vezane na orožniška glavarstva v Kranju, Radovljici in Kamniku (Kokalj Kočevar, 2017, str. 51–52).

ČASOVNI PREGLED DOGAJANJA V OBDOBJU 1943–1949 ZA FRANCA KUNSTLJA (17–23 LET)

Mobilizacija: Kamnik, Kranj – 1. avgusta 1943

Državna delovna služba (RAD): Laa an der Thaya, Avstrija (na meji s Češko) – od 3. 8. 1943 do 16. 2. 1944 (**200 dni**, z mobilizacijo in prevozom)

V zaledju fronte: Nikolsburg (Mikolajev oz. Mikulov), Češka – od 17. 2. 1944 do 16. 5. 1944 (**90 dni**)

Prvič v bolnišnici: Znaim, Znojmo, Češka – od 17. 5. 1944 do 21. 6. 1944 (**36 dni**)

V zaledju fronte: Nikolsburg (Mikolajev oz. Mikulov), Češka – od 22. 6. do 3. 8. 1944 (**27 dni**), v času od 28. 6. do 14. 7. 1944 dopust v kasarni (**16 dni**)

Prvič na vzhodni fronti: Radom, južno od Varšave, Poljska – od 4. do 12. 8. 1944 (**9 dni**)

Drugič v bolnišnici: 13.–16. 8. 1944, Krakov: 16. 8.–20. 8. 1944, München: 23.–24. 8. 1944, Mallersdorf: 24. 8. –3. 10. 1944, Zaitzkofen: 3. 10.–15. 11. 1944 (**95 dni**)

V zaledju fronte: Dunaj, Linz, Avstrija – od 16. 11. 1944 do 28. 2. 1945 (**91 dni**), v februarju 1945 na dopustu **14 dni**: Grainau (Nemčija)

V zaledju fronte: Linz, Dunaj, Avstrija – od 1. 3. 1945 do 31. 3. 1945 (**31 dni**, z dostopom na fronto)

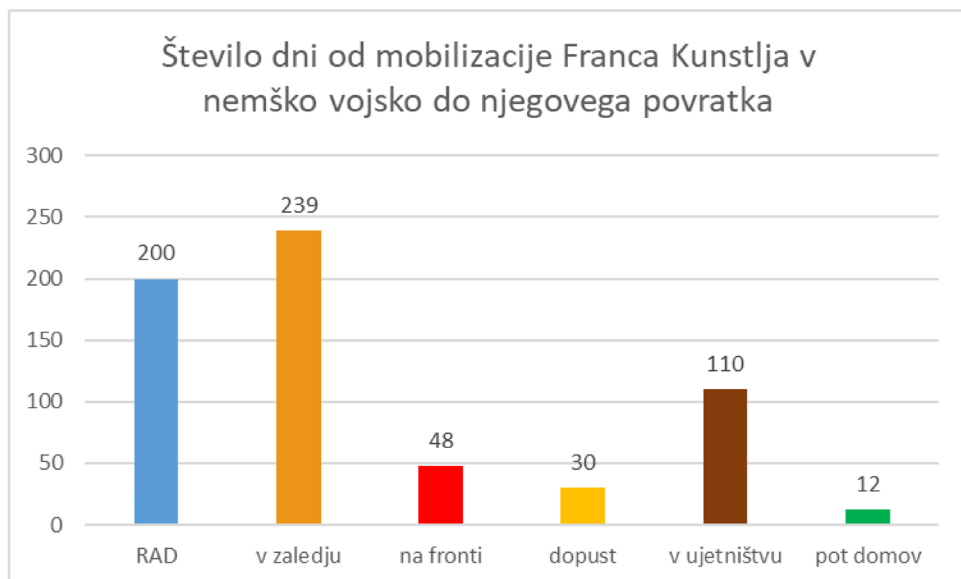
Drugič na vzhodni fronti: Šlezija, Poljska – od 1. 4. 1945 do 9. 5. 1945 (**39 dni**)

V sovjetskem ujetništvu: Auschwitz, Poljska – od 10. 5. do 27. 8. 1945 (**110 dni**)

Pot domov (v Jugoslavijo): Dunaj–Dunajsko Novo mesto–Šopron–Kotoriba–Martijanci–Vižmarje: od 28. 8. do 8. 9. 1945 (**12 dni**)

Služenje vojaščine v Jugoslaviji: Negotin (Srbija), Han Pijesak (BIH) – od 22. 3. 1948 do 2. 5. 1949 (**426 dni**)

Kakor je razvidno iz zgornjega pregleda, ki je večinoma nastal po podatkih iz vojaških knjižic, je bil Franc Kunstelj od mobilizacije 1. 8. 1943 pa do vrnitve 8. 9. 1945 od doma dve leti in 39 dni (770 dni). **198 dni (31 %)** je preživel v državni delovni službi (RAD), **448 dni (50 %)** v nemški vojski (v okviru te je bil 239 dni v vojašnicah in na poti, 131 dni v vojaških bolnicah, 30 dni na dopustu in 48 dni na fronti), **110 dni (17 %)** je bil v sovjetskem ujetništvu in **12 dni (2 %)** na poti domov.

V letih 1948 in 1949 je odslužil še 426 dni v jugoslovanski vojski.

MOBILIZACIJA IN DRŽAVNA DELOVNA SLUŽBA (RAD)

Mobilizacija: Kamnik, Kranj – 1. avgusta 1943

Prisilna mobilizacija prebivalcev okupiranih dežel v nemško oboroženo silo je bila huda kršitev takratnega mednarodnega vojnega prava. Temeljne norme, ki so urejale odnose med vojskujočimi se državami in njihovimi oboroženimi silami, so zapisane v Haaških konvencijah, predvsem v 4. haaški konvenciji iz leta 1907. 45. člen agresorju izrecno prepoveduje prisiljevanje prebivalcev okupiranega ozemlja k priseganju zvestobe njim sovražni državi. Prisilno mobilizacijo zato štejemo med hujše zločine nemškega okupatorja nad slovenskim prebivalstvom, njene žrtve pa med žrtve vojnega nasilja (Žnidarič, 2001, str. 27–28).

Moški, rojeni v letih 1916–1926, so bili tisti rod, ki se je znašel v najhujšem mobilizacijskem primežu v vsej slovenski zgodovini. Nemci so ustanovili naborne štabe, v katerih so po evidencah pregledovali nabornike. Nabori moških letnikov so potekali od novembra 1942 (začeli so z letniki 1923 in 1924) do avgusta 1943, ko so vpoklicali letnik 1926. Skupno je bilo samo na Gorenjskem prisilno mobiliziranih več kot 11.000 fantov in mož. Na bojiščih in v ujetništvu jih je umrlo več kot 1700, dezertiralo jih je več kot 2000 (Nemci so do konca leta 1944 izdali 2129 tiralic za gorenjskimi mobiliziranci), največ med dopusti, ki so jih po večini lahko koristili le severno od Drave (Kokalj Kočevar, 2017, str. 361, 257).

Franc Kunstelj: »1. avgusta, ali pa je bilo zadnjega julija 1943, sem moral v Kamnik na štelengo. Iz vodiške občine nas je bilo 24. Bil sem prepričan, da bom po štelengi prišel domov, zato se od domačih nisem niti poslovil. Že takrat sem imel nekaj zdravstvenih težav (krčne žile, platfus). Na naboru me je dohtar pregledal in me potrdil. Od 24-ih iz naše občine jih je šlo 10 domov, ker niso bili potrjeni. Ostali smo morali potem takoj na vlak, ki nas je peljal skozi Domžale in Črnuče v Kranj. V Kranju, na Kokrci, kjer so bile barake bivše jugoslovanske vojske, smo prenočili. Naslednji dan so nas dali na vlak za Nemčijo. Potem do konca vojne nisem več prišel domov. Od doma sem bil 25 mesecev.«

Da bi vsi obvezniki prišli do zbirnih mest, so prihode nadzorovali tudi orožniki. Po prihodu v Kranj so možje in fanti v spremstvu orožnikov odkorakali v vojaške barake. Po nekaj urah so jih razporedili v skupine, nato pa so se vrnili na železniško postajo (Kokalj Kočevar, 2017, str. 166). Tudi na vlaku so imeli oboroženo spremstvo. Po prihodu na kraj za državno delovno službo (RAD) so mobilizirance razporedili po barakah, kjer so bili že nastanjeni drugi avstrijski vpoklicanci. Dobili so svetlorjavo uniformo RAD, telovadni dres in lopato – simbol RAD (Kokalj Kočevar, 2017, str. 177).

Državna delovna služba (RAD): Laa an der Thaya, Avstrija (na meji s Češko) – od 3. 8. 1943 do 16. 2. 1944 (198 dni)

Gorenjci so v RAD služili v okviru XVIII. vojaškega okrožja. Poslani so bili v različna taborišča RAD. V kraju Laa an der Thaya ob češko-avstrijski meji severno od Dunaja je služilo 180 gorenjskih fantov letnika 1926. V vseh oddelkih je dnevni red potekal po približno enakem ritmu. Po budnici so se zbrali na dvorišču, po jutranji telovadbi sta sledila postiljanje in zajtrk, nato je bil zbor z dviganjem zastave

in branje dnevnega povelja. Največ je bilo urjenja z lopatami, ki je bilo skoraj identično vajam s puško. Popoldne so imeli predavanja o vojaških temah, spoznavanje orožja in učenje nemških pesmi (Kokalj Kočevar, 2017, str. 177–179). V oddelkih RAD so bili skupaj z Avstrijci, ki so nanje zaradi nepoznavanja jezika pogosto gledali prezirljivo, vendar so jim starešine to prepovedali. Posebej je bilo poudarjeno, da so v enotah po dolžnosti in ne prostovoljno. Po polletnem služenju v RAD so vpoklicance pošiljali v različne rezervne vojaške enote, kjer so jih usposobili za bojevanje na fronti (Kokalj Kočevar, 2017, str. 362).

Franc Kunstelj: »Nemško sem že kar precej dobro govoril, ko smo bili v Arbeitsdienstu. Naučil sem se v obrtni šoli v Kranju. Tri (enega Nemca in dva Slovenca) so nas poslali, da smo šli popravljat barake. Navodila, vse papirje so dali meni in ne Nemcu, ki je bil z Dunaja. Pri Arbeitsdienstu smo se učili raznih komand in rokovanja s puško. A orožja nismo imeli, namesto puške smo vadili z lopato. Za vsako stvar je bilo potrebno laufat, ni bilo dobro, če si počasi hodil.«

»Po enem mesecu je bila prisega, po kateri so nas lahko obiskali sorodniki. Moja mama je bila parkrat pri meni na obisku, pa tudi sestra Mimi. Prišli sta z vlakom. Neko soboto, ko je prišla mama na obisk, smo ravno imeli šport. Boksarske rokavice sem imel gor. Nekdo je rekel, da gre moja mama. Takoj sem bil frej. Lahko sva šla v sobo, česar nam po vojni v jugoslovanski vojski niso dovolili.«

»Dobili smo tudi nekaj malega plače. Ni bilo veliko, za v kino ali za pivo. Izhode smo imeli lahko vsak dan, za kar nisi potreboval nobenega dovoljenja. Če nisi imel službe, straže ali kakšne druge zadolžitve, si bil prost.«

»Prehrana v Arbeitsdienstu je bila kar v redu, tako da ni bilo potrebe, da bi mi domači pošiljali pakete s hrano. Spali smo na pogradih, pomešani z Nemci. Pol je bilo Nemcev, pol pa nas, Slovencev. Vsi Nemci so bili Dunajčani in so bili v redu fantje. Enega izmed njih sem srečal še kasneje, leta 1952. On me je prepoznal, jaz pa njega ne, saj se je na zunaj precej spremenil.«

»Ko je bilo Arbeitsdinstu konec, so nas vabili, da bi šli v SS ali v razne nemške organizacije, pa v naši enoti niso nikogar dobili, v drugi enoti pa se jih je javilo nekaj. Po odsluženem Arbeitsdinstu so Nemci odšli domov na dopust, mi, Slovenci, pa naprej v kasarno.«

V ENOTAH NEMŠKE VOJSKE

Največ Gorenjcev je bilo, glede na dejavnost enot, grenadirjev, soldatov, lovcev in strelcev, manj pa oklepnih grenadirjev, topničarjev, inženircev, oklepnih lovcev (Kokalj Kočevar, 2017, str. 188). Najvišji čin, ki so ga Gorenjci lahko dosegli, je bil čin naddesetnika. Glede na čin so bili razporejeni v 15. ali 16. plačilni razred, kar je pomenilo 30 do 36 reichsmark (RM) mesečnega plačila. Najvišje odlikovanje, ki so ga dosegli Gorenjci, je bil železni križec prve stopnje, ki ga je vojska podeljevala za posebna pogumna dejanja med vojaškimi dolžnostmi. Največ vojakov je dobilo črni ranjeniški znak, ki so ga dobili za rane v enem do dveh spopadih (Kokalj Kočevar, 2017, str. 363). Če je bil vojak trikrat ali štirikrat ranjen na bojnem položaju in je utrpel resne poškodbe, je prejel srebrni ranjeniški znak, če pa je bil na bojnem položaju ranjen petkrat ali večkrat in je utrpel izjemno hude poškodbe ali je bil smrtno poškodovan, pa zlati ranjeniški znak. (Kokalj Kočevar, 2017, str. 212).

Soldbuch
zugleich Personalausweis

Nr. 13

für
den Grenadier
(Dienstgrad)

ab 1. 1. 1945 Obergrenadier
(Datum) (neuer Dienstgrad)

ab

ab

Grenadier
(Dienstgrad)

Befestigung und Nummer der
Erkennungsmarke 13/4 (M. 9/12) Gren. Ersatz Btl.

Blutgruppe B

Gasmaskengröße 3 (M. 9/12) 13.5.4.4

Wehrnummer Grenadier 30124114

1

Na notranji strani platnice vojaške knjižice (*Soldbuch*) je slika vojaka Franca Kunstlja. Na prvi strani (desno) pa je vpisan njegov čin in podatki, ki so bili vtisnjeni v njegovo značko EKM (*Erkennungsmarke* oz. EKM).

Franc Kunstelj: »Grenadir je bil navaden vojak. Potem sem bil obergrenadir (op. od 1. 1. 1945). To je bil prvi čin v vojski. Odgovornosti zaradi tega ni bilo nič več. Konec aprila 1945 pa so mi dodelili čin desetarja (Gefreiter), a tega zaradi bližajočega se konca vojne niso več vpisali v vojaško knjižico.«

Vsaka enota na fronti je bila povezana z enoto nadomestne vojske za usposabljanje in zamenjavo vojakov v matičnem vojaškem okrožju, ki je skrbela za rekrute, jih usposabljala in pripravljala za odhod na fronto. Po letu 1942 je prišlo do reorganizacije nadomestne vojske, in sicer so rezervne enote razdelili na del, ki je sprejemal rekrute in pošiljal rekonvalescente nazaj na fronto (t. i. Ersatzereinheit), in del, ki jih je usposabljal (t. i. Ausbildungseinheit). V praksi se je ta sprememba kazala tudi v imenu bataljonov. Nadomestne enote, ki so imele naloge sprejemanja in nadomeščanja, so obdržale ime Grenadier – Ersatz – Bataillon. Njihov del, ki je usposabljal, je bil vključen v rezervno divizijo in se je umaknil s fronte ter dobil naziv Reserve Bataillon; če je ostal v okviru ozemlja tretjega rajha pa Ausbildungs Bataillon. Leta 1943 je obstajalo 23 rezervnih divizij, leta 1944 pa so začele razpadati. Nekaj je bilo uničenih, tri pa so se še bojevale. Rezervne divizije so počasi izgubljale vlogo usposabljanja, saj jim v defenzivni vlogi ni več uspelo usposablјati novih rekrutov. Do poznega poletja 1944 so vse nadomestne enote postale kombinacija nadomestnih enot in enot za usposabljanje, čas usposabljanja pa se je skrajšal na šest tednov. Povezave med nadomestno vojsko in vojsko na fronti ni bilo več (Kokalj Kočever, 2017, str. 120–121).

V zaledju fronte: Nikolsburg (Mikolajev oz. Mikulov), Češka – od 17. 2. 1944 do 16. 5. 1944 (90 dni)

Franc Kunstelj: »Razporejen sem bil v kasarno v Nikolsburgu na Češkem (Čehi mestu pravijo Mikolajev oz. Mikulov). Po prihodu v kasarno so nas razporedili po kompanijah – četah, naslednji dan pa smo dobili opremo, za katero smo se zadolžili.

A. Juleht zuständige Wehrerfahrsstelle: 80. G. B. Grenadier

B. Zum Selbstheer abgefordert von: 1)

	Erfahrtuppenteil	Kompanie	Nr. der Truppen- kompanie
a	<u>1. Gren. Btl. 133</u>	<u>133</u>	<u>12172</u>
b	<u>1. Gren. Btl. 133</u>	<u>133</u>	<u>12172</u>
c			

C. Selbstuppenteil?)

	Kompanie	Nr. der Regi- mentalle
a	<u>Gren. Btl. 133</u>	<u>133</u>
b	<u>Gren. Btl. 133</u>	<u>133</u>
c	<u>Gren. Btl. 133</u>	<u>133</u>

D. Juleht zuständige Erfahrtuppenteil?)

	Standort
a	<u>Gren. Btl. 133</u>
b	<u>Gren. Btl. 133</u>
c	<u>Gren. Btl. 133</u>

(Meldung dortselbst nach Rückkehr zum Selbstheer oder Entlassung, zulässig für Erfahrt
an Befehlshaber und Ausführenden)

1) Zum Erfahrtuppenteil einzutragen, von dem der Selbstheer zum Selbstheer
abgefordert wird.
2) Zum Selbstheer einzutragen und bei Befehlshaber von einem zum anderen
Selbstheer herab abzugeben, daß die alten Angaben nur durchführbar werden,
also inoffiziell bleiben.

Weiterer Raum für Eintragungen auf Seite 17.

4

Iz vojaške knjižice Franca Kunstlja lahko razberemo, da je bil nameščen v grenadirsko učno divizijo (Ausbildungs Bataillon) I/132 in nadomestno grenadirsko divizijo (Grenadier – Ersatz – Bataillon) I/131 Linz/Donau.

Dobili smo vojaško knjižico (Soldbuch), vojaško uniformo in uniformo za izhode. Vsak je dobil tudi kovinsko razpoznavno značko (Erkennungsmarke oz. EKM), ki smo jo nosili okoli vratu – rekli smo ji pasja svetinca. Bila je ovalne oblike, preluknjana, pa dvakrat je imela vtisnjene podatke: številko bataljona in enote, register in krvno skupino. Če je vojak padel, so jo prelomili in en del poslali v štab, da so imeli podatke o preminulem vojaku in so potem obvestili njegove domače. Drugi del značke je šel z umrlim vojakom v grob. <

»Dobili smo tudi oborožitev – puško, bajonet, čelado, plinsko masko, naboje, lopatico, čistilni pribor za orožje, protiplinsko ogrinjalo in sanitetne obveze, pa jedilni pribor in menažko. Oprema, za katero smo bili zadolženi, je bila vpisana v vojaško knjižico. V vojaški knjižici je zapis Gewer, se pravi orožje, to je bila navadna puška. Pištolo sem pa vedno imel, ker sem bil mitraljezec. Mitraljeza niso vpisali v vojaško knjižico, tudi ga nisem imel stalno pri sebi tako kot pištolo. Zapisana je samo osebna zadolžitev, mitraljezec pa je bila moja funkcija. <

Franc Kunstelj: »Vsa cepljenja smo imeli v kasarni v Nikolsburgu, samo zadnje cepljenje proti koleri (op. 18. 1. 1945) je bilo v kasarni v Linzu. Ko sem bil ranjen v ramo (op. 17. 5. 1944), so me cepili še proti tetanusu. <

»V nemški vojski smo dobivali vojaško plačo, če pa si bil na fronti, pa še dodatek. Ker smo bili na fronti na Poljskem, smo vojaško plačo dobivali v zlotih. Ko smo bili v kasarni, smo jo lahko zapravili, na fronti pa to ni bilo možno. <

»V kasarni smo imeli Ausbildung, obuko oziroma usposabljanje. Učili smo se ravnati s pravo pištolo, puško in mitraljezom. Mitraljez je tehtal okoli osem kilogramov. Dopoldne smo imeli vaje na terenu, popoldne pa v učilnici. Od šestih do desetih zvečer smo bili prosti. Če si bil že eno leto soldat, si bil prost do enajstih zvečer. Dovoljenja za izhod iz kasarne nismo potrebovali. <

»Hrana v nemški vojski je bila v redu. Nikoli nisem bil lačen, tudi na fronti ne. Do zadnjega smo dobivali hrano. Zvečer smo dobivali menažo. Za pit pa smo imeli čaj, pa včasih malo šnopsa. <

»Moram reči, da sem imel na usposabljanju v nemški vojski srečo. Imel sem takega komandirja, da nas ni nikoli v dež gnal. Če je bilo deževno, je rekel: 'Danes ne gremo ven, boste še na fronti dostikrat mokri.' Čeprav je bil po rodu Nemec, Prus, se je navadil, da je, ko smo korakali skozi mesto, dal komando: 'Eno slovensko pesem!' Pa smo zapeli 'Regiment po cesti gre'. Ker smo bili na Češkem, so ljudje besedilo malo razumeli. Odpirali so okna, poslušali in ugotavljali, kaj je to zdaj za ena vojska. V našem zugu, vodu po slovensko, je bilo približno 30 Slovencev. <

»Tomanov Peter iz Vodice je imel s seboj fotoaparat in je v kasarni sam razvil te male fotografije. Z dekami si je naredil temnico, imel je tudi rdečo luč in razvijalec. Ko je

Razpoznavna značka
Erkennungsmarke – EKM
(Kokalj Kočevar, 2017, str.
187).

Besitznachweis über Waffen und Gerät:				
— H. M. 1940 Nr. 205 —				
Waffen- oder Gerätart	Sertifikations-		Tag des Empfangs	Namens- zeichen des Gerät- verwalters
	zeichen	nummer		
Gewehr	5019		8.8.45	Luk
Pištola	Pi 38	2212	24.7.44	Bor
	08	2404	16.4.45	Luk

V vojaški knjižici (str. 8a) je vpisano orožje, za katerega je bil osebno zadolžen Franc Kunstelj. Iz datumov razberemo, da je dobil pištolo v Nikolsburgu 24. 7. 1944, pred prvim odhodom na fronto, drugič pa po vrnitvi iz bolnišnice 11. 11. 1944. Pred drugim odhodom na fronto je dobil puško (3. 3. 1945) in znova pištolo (16. 4. 1945).

Prvič v bolnišnici: Znaim, Znojmo, Češka – od 17. 5. 1944 do 21. 6. 1944 (36 dni)

Franc Kunstelj: »Zaradi poškodovane rame sem bil skoraj šest tednov v vojaški bolnici v Znojmu. V bolnici me niso nič kaj posebej zdravili. Rana je bila sprijeta s cunjami. Odstranili so cunje in rano razkužili ter jo preobvezovali. Nič se ni dalo operirati, samo gnoj je dolgo časa tekel iz rane, potem pa se je sama zacelila. Ko sem bil kasneje na fronti ranjen, sem še vedno imel hrasto na rami. Po odhodu iz bolnice sem moral nazaj v kasarno v Nikolsburgu. To, da sem bil ranjen, je bila še sreča, v nasprotnem primeru bi moral iti že prej na fronto.«

V vojaški knjižici na strani 18 je podatek, da je bil Franc Kunstelj 17. 2. 1944 razporejen v 16. plačilni razred.

Sestra Mimi na obisku v Nikolsburgu. Franc Kunstelj je prvi z leve (Arhiv F. Kunstlja).

V zaledju fronte: Nikolsburg (Mikolajev oz. Mikulov, Češka – od 22. 6. do 3. 8. 1944 (27 dni), v času od 28. 6. do 14. 7. 1944 dopust v kasarni (16 dni)

Franc Kunstelj: »Kmalu za tem, ko sem se vrnil v kasarno v Nikolsburgu, sem imel dopust in to kar v kasarni. Domov me niso pustili. Bil sem povsem prost, samo po hrano sem hodil v kasarno. Vmes sem se potepal po mestu in okolici. Nobenih obveznosti nisem imel.«

Prvič na vzhodni fronti: Radom, južno od Varšave, Poljska – od 4. do 12. 8. 1944 (9 dni)

Na fronti je Franc Kunstelj skrbel za mitraljez, vedno je imel zraven sebe pomočnika, ki mu je podajal streliške. Zgodilo se je veliko pretresljivih dogodkov.

Franc Kunstelj: »Bili smo na Poljskem, v kraju Radom, južno od Varšave. Ker je

A. Auszufertigen durch Beamten der zuständigen Zahlmeisterei mit dessen Unterschrift, Dienststellung, Dienststelle, Datum und Beiducken des Dienststempels über zustehende Gebühren.

Gültig ab	erhält die Gebühren für	Befcheinigung der Zahlmeisterei
17. 2. 44	Wehrsoldgruppe 16 Prüfungsmittel DM 5. - m. f. m.	<i>K. Kunstelj</i> Oberzahlmeister
	Wehrsoldgruppe	

Beurlaubungen über fünf Tage
(Vor Urlaubsantritt auszufüllen)

1. Vom 22. 6. 44 bis 14. 7. 44 nach Nikolsburg
Grund: Einsatzurlaub
Den: 28. Juni 44.
H. Kunstelj
(Unterschrift des Kommandanten, Truppenführers usw.)

Na 23. strani vojaške knjižice je zapis o dopustu, ki ga je imel Franc Kunstelj kar v vojašnici v Nikolsburgu.

Slovenski fantje v nemški vojski v Nikolsburgu. Franc Kunstelj je na sredini (Arhiv F. Kunstlja).

bilo poletje, je bilo vroče. Že prvi dan na fronti smo začeli bežati in kar naenkrat sem ostal sam. Nisem vedel, kam naj grem. Pri eni bajti sem za šterno dol sedel in čakal, kaj bo. Pa prideta dva vojaka v maskirnih oblekah (mi smo imeli navadne); to je bila SS vojska. Vprašala sta me: ‚Kaj pa delaš tukaj?‘ Povedal sem, da sem se izgubil. ‚Alo z nama,‘ sta rekla in me vlekla na fronto. Takrat sem prvič videl, kako gori ruski tank. Tam sem bil potem celo popoldne, celo noč in še del drugega dne. Ko je prišla noč, smo prišli v neko vas, kjer sem končno zagledal našo enoto.◀

»Ko smo šli nekoč v neko vas na Poljskem, mi je nekaj reklo, naj ne hodim tja. Šel sem skozi vas ven, tam je bil potok in drevje, kjer sem se skril. Potem pa je kar naenkrat v eno hišo sredi vasi priletela topovska granata. Ker je bila hiša lesena s slamnato streho, je takoj zagorela. Vojaki naše enote so se ustrašili, začeli so streljali ter teči nazaj. Očitno je šlo za nesporazum, saj Rusov ni bilo nikjer. Do mene je pritekel komandant, polkovnik ali kaj, in rekel: ‚Tle dol leži!‘ Tudi on je legel zraven mene. Ko se je vse poleglo, je oficir naročil, da so šli iskat naše moštvo, saj so se vsi razbežali, pa čeprav ni bilo Rusov za nami. Če bi Rusi takrat bili tam, bi nas pobili.◀

»Fronto sem kmalu zapustil, saj sem bil po devetih dneh ranjen. Dva sva bila, ki sva se hotela predati Rusom. Imela sva srečo, da je ruski tank prišel sam, saj so imeli tanki po navadi spremstvo. Ko je bil tank že čisto blizu, sva odvrгла orožje in dvignila roke, da bi se predala. Očitno pa naju tankist ni videl ali pa je imel določena navodila glede ujetnikov, saj so ti za vojsko lahko tudi ovira. Ker je bil tank v gozdu, tankist ni mogel zasukati kupole, da bi lahko streljal na naju z mitraljezom, zato je dvignil loputo in ven vrgel ročno bombo. Obrnil sem se, da bi zbežal, a je takrat že počilo. Šplitar, delček ročne bombe, je priletel vame. Kolikor hitro sva le lahko, sva se umaknila.◀

Drugič v bolnišnici: 13.–16. 8. 1944, Krakov: 16. 8.–20. 8. 1944, München: 23.–24. 8. 1944, Maltersdorf: 24. 8. – 3. 10. 1944, Zaitzkofen: 3. 10.–15. 11. 1944 (95 dni)

Mnogi mobiliziranci so bili v nemški vojski hudo ranjeni. To, da so preživeli, je dokaz dobre organiziranosti zdravstvene službe v nemški vojski. Ni dokazov, da bi bili Slovenci bistveno slabše oskrbovani kot njihovi nemški sotrpini (Dežman, 1992, str. 106).

Franc Kunstelj: »Ranjen sem bil v pljuča. Bolničarji so nas, ranjence, peljali na zbirališče. Bilo nas je bilo čuda veliko. Tam so nas umili in preobvezali. Voda je bila vsa krvava. Potem sem bil po bolnicah dobre tri mesece. Najprej smo bili nekaj dni v lazaretu v Krakovu, kjer smo čakali na vlak. Od tam so nas odpeljali v München, kjer smo spet čakali dva dni, da so nas razporedili. Mene so dali na zdravljenje v vojaško bolnico v Mellersdorf, približno 60 km severno od Münchna.«

»V Mellersdorfu so bili vsi ranjeni v pljuča ali pa mogoče v še kaj podobnega. Drugi ranjenci okoli mene so bili Nemci, mladi ljudje, le malo starejši od mene. Tam me niso nič operirali. Drobec ročne bombe je ostal v pljučih in je tam še danes. Ko grem na rentgensko slikanje, se zdravniki zmeraj čudijo, kaj mi je to ostalo v pljučih.«

»Štirje smo bili v sobi. Ostalim trem se je rana slabše celila, zato so jim naredili drenažo. Meni ni bila potrebna, ker se mi je dobro celilo. Vsak teden sem bil na rentgenu, da je zdravnik pregledal, kako se celi. Bilo pa je zanimivo, da me ni nič bolelo, niti nisem nič krvavel. Samo iz ust mi je šla krvava pena, po tej so ugotovili, da sem ranjen v pljuča. Pod pleči sem imel luknjico, ki je nastala, ko se je drobec ročne bombe zarezal vame. Tega niso mogli operirati in vzeti ven. Organizem pa se je pred njim zaščitil tako, da je okrog njega nastal kapsel, nekakšen ovoj. V bolnici sem lahko hodil naokoli, ležati mi ni bilo treba. Lahko sem šel ven in se sprehajal po vrtu. V bolnici so delale nune iz raznih krajev, tudi Hrvatice, Romunke itd., pa tudi civili. Dohtarji so bili moški, za nego pa so skrbele večinoma ženske. Mene in še enega takega ranjenca so uporabile, da sva v čajno kuhinjo hodila pomagat pomivat posodo. Nekateri ranjenci so dobili pijačo, pa je ostala nedotaknjena, ker so bili takšni reveži, da je sami niso mogli vzeti, zato sva jim midva pomagala. S tem sva malo olajšala delo bolniškim sestram.«

»V bolnici v Mellersdorfu so nam podelili priznanja. En Bavarec je dobil zlato ranjeniško značko, jaz pa črno.«

»Če le nisi bil prehudo ranjen, je bila to nagrada. Bolje je bilo biti ranjen, kot pa ostati na fronti, kjer te lahko hitro ubijejo. Že takoj, ko smo prišli na fronto, je en kolega, Nemec, obupal. Rekel je: ‚Se bom kar ustrelil.‘ Rekel sem mu: ‚Saj te bodo Rusi še prekmalu. Ampak vojna se bo enkrat nehala, pa boš šel domov.‘ Samo nekateri so scagali. Tudi oficir s polno odlikovanj si je nastavil prst pred cev in ustrelil. Če bi nadrejeni izvedeli, da se je sam ranil, bi bil kaznovan. A dohtarji niso bili za Hitlerja, pa tega niso prijavili.«

»Ko se mi je rana že nekoliko zacelila, so me premestili v vojaško bolnico v Zaitzkofen. Tam sem ostal še dober mesec dni. V Zaitzkofnu so bili ranjenci vseh vrst, saj so jih tja na okrevanje pošiljali tudi iz drugih bolnic.«

Slovenski fantje v nemški vojski v Nikolsburgu. Franc Kunstelj je v vojaških škornjih, tretji z leve (Arhiv F. Kunstlja).

Obiski v Nikolsburgu. Franca Kunstlja (tretjega z leve) je prišla obiskat sestra Mimi. V ozadju je kasarna. (Arhiv F. Kunstlja).

»Mallersdorf sem leta 2009 ponovno obiskal. Bilo je zelo zanimivo. Govoril sem z nuno moje starosti, ki je bila tam med vojno, v istem času kot jaz. Ker je danes tam ženski samostan, ki ima klavzuro, je zaprt za javnost, ni vstopa vanj. Z nuno sva se sprehajala po vrtu in se kakšno uro pogovarjala o razmerah med vojno. Takrat so samostan preuredili v vojaško bolnico, sedaj pa sta v njem dve šoli. Nune v njem varijo pivo in ga prodajajo. Imajo kar močno gospodarsko dejavnost s tem pivom.«

V zaledju fronte: Dunaj, Linz, Avstrija – od 16. 11. 1944 do 28. 2. 1945 (91 dni), v februarju 1945 na dopustu 14 dni Grainau (Nemčija), Linz (Avstrija)

Franc Kunstelj: »Iz bolnice v Zaitzkofnu sem šel z vlakom na Dunaj. Ker nisem znal povedati, v kateri enoti sem, so me poslali v kasarno, da so tam pogruntali, kam pašem. Tam sem bil samo en dan. Potem so me poslali v kasarno v Linz.«

V vojaški knjižici sta še dva žiga zdravniških pregledov: 18. 1. in 1. 3. 1945, ki sta bila opravljena tik pred načrtovanima odhodom na fronto.

Franz Kunstelj: »Ko smo bili konec januarja 1945 z vso opremo postrojeni v marš-kompaniji, pripravljeni za odhod na vlak za na fronto, je nadrejeni vprašal, če ima kdo še kakšno vprašanje. Rekel sem, da sem bil na fronti ranjen, pa še nisem dobil dopusta. Alo, nazaj v kasarno. Šel sem nazaj v kasarno, pa še trije Francozi so bili z mano, doma iz Elsassa (op. iz Alzacije, francoske pokrajine ob meji z Nemčijo in Švico). Drugi so šli na fronto, mi pa smo šli kmalu zatem na dopust v hribe.«

»Poslali so nas v Grainau v Bavarske Alpe. Tam smo šli najprej v eno gostilno, potem pa so nas gnali v hrib, v neko počitniško kočo. Učili smo se smučanja in to je bilo namesto dopusta. Takrat vojakov niso več puščali domov na dopust. Smučarijo smo imeli februarja 1945 in ni vpisana v vojaško knjižico. V Grainau smo bili približno 14 dni.«

V zaledju fronte: Linz, Dunaj, Avstrija – od 1. 3. 45 do 31. 3. 1945 (31 dni, s prevozom na fronto)

Franc Kunstelj: »Z dopusta smo se vrnili nazaj v kasarno v Linz. Marca 1945 sem bil spet potrjen za na fronto. Bilo nas je več takšnih. Prišli smo z vlakom na Dunaj, pa ni bilo vlaka za naprej. Nekje v predmestju Dunaja smo sedeli pod drevesi in čakali. Pa včasih smo šli na jago, da smo kakšnega zajca ulovili. Bilo je ravno na cvetno nedeljo, ko so nam povedali, da je prišel vlak in morali smo iti naprej proti Poljski. Orožje smo imeli s seboj, tudi nekaj granat. Morali smo priti k svoji enoti. Imeli pa smo celo papir, dokument, na katerem je pisalo, da nas nihče ne sme vzeti v drugo enoto, da moramo priti k svoji enoti, ki je že bila na fronti. Nič se nam ni mudilo. Hodili smo

[illegible]

Vojaške bolnice, v katerih se je zdravil Franc Kunstelj v letih 1944 in 1945.

Auszeichnungen			
Datum	Art der Auszeichnung	Verleihungsurkunde	Befätigung des Komp.- u/w. Führers Dienstgrad
18.9.44		1. Klasse des Eisernen Kreuzes Schleswig v. 6.9.44 Obst-/Hauptst.-Chefanzf.	98

V vojaški knjižici na strani 22 je zapis o odlikovanju. Črni ranjeniški znak je Franc Kunstelj prejel 18. 9. 1944.

zelo počasi, naša enota pa se je tudi pomikala naprej. Tako smo cel teden hodili do svoje enote. K njej smo prišli ravno na veliko noč, ki je bila tisto leto 1. aprila.«

Drugič na vzhodni fronti: Šlezija, Poljska – od 1. 4. 1945 do 9. 5. 1945 (39 dni)

Franc Kunstelj: »Ko sem na veliko nedeljo prišel k svoji enoti na fronto, me je lojtnant (Leutnant) vprašal, od kod sem, pa sem rekel: ‚Iz Jugoslavije.‘ Kaj hujšega? Jugoslavije ni bilo več, reči bi moral, da sem iz Zgornje Kranjske (Oberkrain). Zavpil je, da če bom tako govoril, naj grem kar k Rusom, da me bo streljal. Potem sem se popravil, da sem iz ‚Oberkrain‘. Na fronti sem imel drugega komandirja čete kot prej v kasarni.«

»Najtežje je bilo na fronti. Tam je padlo veliko vojakov. Tudi na fronti v Šleziji smo imeli strelske jarke. Ti grabni so bili vsakih toliko časa poglobljeni tako, da si v njih lahko pokončno hodil. Strelski jarki so bili naša zaščita. Imel pa sem srečo, da na fronti nisem dočakal zime. Bili pa smo večkrat mokri, tako da čevljev nismo mogli dati dol.«

»Večkrat nam je bila smrt zelo blizu. Enkrat je mina priletela kakšen meter stran od mene in mi v čeladi naredila luknjo. Delček mine je prebil čelado, ni pa prišel do čela. Ko sem dal čelado z glave, nisem bil nič poškodovan.«

»Ob večerih so nam pripeljali hrano. Ko sem enkrat šel zvečer v menažo, je bila v dnu menažke luknja. Kdaj je delček mine priletel vanjo, sploh nisem opazil. Moralo je biti enkrat čez dan. Potem sem seveda dobil drugo posodo.«

»Morala med vojaki je bila različna. Eni so bili vneti, drugi obupani. Mene bi danes ne bilo, če ne bi enkrat orožja spustil in zbežal. Mitraljez mi je odpovedal. Če bi mi takrat deloval, bi ubil najmanj deset vojakov. Patron je bil rjast, pa se je zagozdil v cevi, te pa ni bilo časa menjati.«

»Na fronti si moral imeti res veliko sreče, da si preživel. Ker sem bil zadolžen za mitraljez, se nisem nikoli bojeval od blizu. So pa enkrat v naše strelske jarke vdrli Rusi. Bilo je to že proti koncu vojne. Ko so nas Rusi napadli, sem rekel: ‚Bežimo od tukaj.‘ Pustil sem mitraljez v grabnu in zbežal, pa še en Nemec je tekel za menoj. Midva sva ušla. Podoficir pa je ukazal, da ne smemo bežati. Drugi so ostali, midva pa sva vseeno zbežala. Vsi, ki so ostali v grabnu, so bili po napadu mrtvi. Potem mi je poročnik (Leutnant) grozil, da me bo ustrelil, ker sem mitraljez pustil v strelskem jarku. Hauptman, ki je po činu nad njim, pa je rekel: ‚Mitraljezov imamo dosti, fantov pa ni. Drug mitraljez mu daj, pa gremo nazaj tja pogledat.‘ Čez čas, ko je bilo tistega napada konec, so se Rusi umaknili. Ko smo prišli nazaj v strelske jarke, je moj mitraljez še vedno stal tam, kjer sem ga pustil. Potem sem lojtnatu dal nazaj mitraljez in vzel svojega. V strelskem jarku pa je bilo ogromno mrtvih, vse poklano, pomešani ruski in naši vojaki. Rusi so bili neusmiljeni in se niso na nič ozirali. Kmalu zatem so vdrli v Berlin. Ne vem, kdo je potem mrtve vojake pobiral. Verjetno sanitetna služba, ki je skrbela tudi za ranjence. Ker je bilo vse dobro organizirano, je bilo tudi to. Pri Kočarju, naših sosedih tukaj na Selu, sta dva fanta umrla v nemški vojski. Domači so potem dobili točen podatek, kje sta pokopana, lokacijo groba, verjetno od nemškega rdečega križa.«

»Nazadnje smo bili na fronti pri vasi Nowaki v Šleziji na Poljskem. Bilo je 7. maja 1945, ko je bilo vojne konec. Tisti dan so nam rekli, da gremo na nove položaje, ponoči pa smo izvedeli, da je vojne konec in smo že začeli stran metati stvari. A še ni

bilo čisto konec. Bežal sem, da bi ušel Rusom. Bilo nas je veliko, ki smo bežali pred Rusi, od civilistov do Hitlerjugenda. Pri begu so nam Rusi prekržali pot, prišli so z avstrijske strani, pa so nas zajeli. Vzporedno s cesto je tekla ena reka. Dva mladince sta zbežala v vodo, da bi jim ušla, pa so Rusi oba ustrelili. Nič se niso sekirali zaradi nas, ujetnikov. Bežati se ni smelo.«

V SOVJETSKEM UJETNIŠTVU IN POT DOMOV

V sovjetskem ujetništvu: Auschwitz – od 10. 5. do 27. 8. 1945 (110 dni)

Franc Kunstelj: »Ujeli so nas 10. maja, po koncu vojne. Bilo nas je ogromno, ruskih ujetnikov. Kar nekaj časa smo hodili peš, potem pa so nas dali na vlak za v Auschwitz. Tam je bila dvojna ograja, na koncu ograje pa smo vstopali v taborišče. Prišli smo v prostor, kjer je stala miza. Nanjo smo morali oddati vse, kaj je bilo vrednega. Jaz sem imel tudi denar. V vasi Nowaki sem v eni hiši našel skrinjo denarja. Ker je bila velika inflacija, ta denar ni bil nič vreden. Za spomin pa sem vzel par komadov. Ko so ga Rusi opazili na kupu, so spraševali, čigav je, pa se nisem podal. Rekli so: 'Nekdo je velik kapitalist, ker ima 20.000 mark.' Niso pa vedeli, da ta denar ni nič vreden, videli so le veliko številko na denarju.«

»Ko smo vstopili v taborišče Auschwitz, je bilo vse razbito, uničeno. Tistih revežev, ki so bili med vojno tam zaprti, ni bilo več v taborišču. Ko so taborišče zavzeli Rusi, so podrli vse, kar so Nemci zgradili. Prej so imeli stranišča na izpiranje, pa so jih razbili. V barakah so imeli jetniki prej pograde, da so ležali na posteljah. Rusi so vse razbili, tako da smo morali ujetniki ležati na tleh. Sredi taborišča so skopali jarek in tja smo hodili opravljat potrebo. Bil je začetek poletja in lahko si je predstavljati, kako je to smrdelo. Da ne bi ležali na golih tleh, smo potrgali travo, jo posušili in znosili v barake, da bi spali na njej. Pa so nam Rusi to prepovedali. Morali smo jo znositi ven iz barak in zažgati, za kazen pa smo morali taborišče opleti do zadnje bilke trave, da je bila naokoli samo še gola zemlja. Tak je bil ruski režim.«

»Nemci so pred tem nameravali v bližini zgraditi neko tovarno, zato je bil tam ogromen kompleks železnih konstrukcij. Vse konstrukcije so bile šraufane (spojene z vijaki), ne varjene. Rusi so imeli tam par ljudi, ki so nas učili, kako se šraufa. So rekli: 'Eden šrauf drži, drug ga kroti.' To je bilo naše delo v ujetništvu. Ujetniki smo tisto železje demontirali, da so ga Rusi odpeljali v Rusijo. Celo železnico so potegnili do tja, ker so imeli širše tire, kot so bili tam pred tem. Menda so našli tudi načrte. Streho so potegnili direktno na ruske vagone, potem pa so vse skupaj odpeljali v Rusijo.«

»V taborišču smo stradali. Hrana je šla na eni strani noter, na drugi strani pa ven. V taborišče so jo vozili, ampak potem so jo oficirji usmerili po svoje, večinoma na črni trg. Kruh iz peči je šel direktno v vodo, da se je napil, da je bila teža, potem pa so ga dali nam jesti. Juha je bila iz vode, v kateri je plavalo nekaj pesinih rezancev. Ko sem prišel domov, sem tehtal 46 kilogramov, bil sem sama kost in koža.«

»Eni so obupovali. En Slovenec, blizu Žirov je bil doma, je samo jokal. Rekel je: 'Mi ne bomo nikoli prišli domov.' Pa sem mu rekel: 'Če smo rusko fronto preživeli, bomo tudi to.' Tako je tudi bilo. Ta iz Žirov je predlansko leto umrl. Po dobrih treh mesecih ujetništva, 27. avgusta 1945, so nas izpustili. Dobili smo odpustnico, tisti papir imam še danes nekje shranjen.«

Pot domov (v Jugoslavijo): Dunaj–Dunajsko Novo mesto–Šopron–Kotoriba: od 28. 8. do 5. 9. 1945 (9 dni)

Franc Kunstelj: »Z vlakom smo se peljali do Dunaja, potem smo morali tam par dni počakati, da smo šli za Jugoslavijo. Nameravali smo iti na Koroško, pa je v Semmeringu (južno od Dunaja) prišel na vlak nek Rus in ukazal: ‚Jugoslavci, dol!‘ Rekli so, da bomo šli skozi Madžarsko v Beograd. Peljali smo se čez Dunajsko Novo mesto (Wiener Neustadt) na Madžarsko. Z nami pa je bil en Štajerec, ki mu je bila ta pot dobro poznana. Rekel je, da ne bomo šli v Beograd, ker bi se predolgo vozili domov. V Šopronu na Madžarskem smo zato zapustili vlak in prestopili na vlak, ki je vozil proti hrvaški meji. Prišli smo v Kotoribo na Hrvaškem, kjer so čez Muro zgradili nov most. Do tam smo potovali brez vsake straže. Tudi pretirano lačni nismo bili, saj je na poti do jugoslovanske meje za nas skrbel Rdeči križ. Že na Češkem, ko je vlak na železniških postajah počakal, so nam dali čaj in še kakšno reč za pod zob.«

Pot domov (Jugoslavija): Kotoriba–Martijanci–Vižmarje: od 6. 9. do 8. 9. 1945 (3 dni)

Petega junija 1945 je bilo v Sloveniji na podlagi Zakona o kaznovanju zločinov in prestopkov zoper slovensko narodno čast ustanovljeno Sodišče slovenske narodne časti. To je bilo posebno sodišče, ki je sodilo tistim, ki naj bi med vojno sodelovali z okupatorji. Procesi pred sodiščem narodne časti so bili del t. i. čiščenja po koncu druge svetovne vojne, ko je sodstvo postalo orodje komunistične partije za obračun z dejanskimi in pogosto samo domnevnimi nasprotniki. Vsem obsojenim je izreklo kazen izgube narodne časti. Izrekalo je tudi kazen prisilnega dela ter kazen zaplembe premoženja v korist države. Sodišče slovenske narodne časti je od 4. julija, ko so se začele javne razprave, do 24. avgusta 1945, ko je bilo ukinjeno, obsodilo najmanj 3025 ljudi. Senati so izrekli trajno izgubo narodne časti 171 obtoženim, na lahko prisilno delo so obsodili 889, na težko pa 346 oseb. Popolno zaplembo premoženja so izrekli v 219 primerih, delno pa 133 obtoženim. Senati so sodili predvsem večjim skupinam oseb, torej več obtoženim hkrati (Čoh Kladnik, 2020, str. 205).

Tretjega avgusta 1945 so sprejeli uredbo o amnestiji, v kateri so bili zajeti tudi prisilno mobilizirani vojaki nemške vojske. Ti so se po koncu vojne vračali iz različnih ujetniških taborišč še vse do sredine petdesetih let. Najprej so se morali zglasti v repatriacijskem taborišču, kjer so bili zaslišani, po odpustu pa so se s t. i. objavo (dokumentom, ki je izkazoval njihov status) vrnili domov in se zglasili v krajevnih uradih. Status prisilnega mobiliziranca je bil po vojni odvisen od situacije v ožjem domačem okolju. Marsikje so jih obravnavali kot državljane drugega razreda, imeli so težave pri šolanju, zaposlitvi, pridobivanju bančnih posojil, vsaj do sedemdesetih let so jih tudi večkrat zasliševali (Kokalj Kočevar, 2017, str. 364).

Franc Kunstelj: »Na jugoslovanski meji so prišli na vlak partizani s puškami in bajoneti. Ves čas smo hodili s tistim papirjem, ki smo ga dobili od Rusov v Auschwitzu. Povsod je bila straža. Imeli pa smo srečo, da nismo prej prišli v Jugoslavijo. Bratrancu od moje žene so na Koroškem rekli: ‚Ne hodi dol, dol jih pobijajo.‘ Če bi jaz le 14 dni prej prišel domov, je vprašanje, če bi bil danes še živ, ker so jih veliko pobili.«

Da trditev Franca Kunstlja drži, je razvidno tudi iz literature. V Področco na Koroškem so po koncu vojne prihajali številni povratniki, od izgnancev, taboriščnikov do nemških prisilnih mobilizirancev. Kljub temu da jim je

partizanska straža zagotavljala, da se jim v domovini ne bo zgodilo nič hudega, ni bilo tako. Prisilne mobilizirance so zaprli v begunjske zapore, kjer so jih sramotili in stradali, za zapori pa so se pogosto slišali streli, ko so opravljali obsežnejše usmrtnitve. Konec julija 1945 so begunjske zapore izpraznili, okoli 600 močno zastraženih zapornikov pa so vodili na železniško postajo Lesce-Bled, od koder so jih prepeljali v Kranj. Od tam so spet peščili v Cerklje, kjer naj bi jih pod Krvavcem postrelili (kakor je kasneje povedal stražnik). Na srečo jih je dohitel vojaški džip, ki je kolono preusmeril proti Komendi in Mostam. Na poti jih je nekaj omagalo, ostali pa so proti večeru do konca izmučeni pripeščili do Kamnika, kjer so jih še 10 dni zadrževali v taborišču v Prašnikarjevem gradu, nakar so jim končno dali odpustnice. Nihče ni čakal na vlak, vsi so takoj zbežali domov (Presker, 1994, str. 131–135).

Franc Kunstelj: »S hrvaško-madžarske meje so nas peljali v Martjance pri Moravskih Toplicah v Prekmurju. Tam so nas popisali in nekaj dni zadrževali ter zasliševali. 8. septembra 1945, ko smo dobili odpustnico, pa so nas spustili domov. Z vlakom smo se pripeljali v Vižmarje in še isti večer prispeli domov. Trije smo bili iz našega konca, Šuštarjev iz Vojskega, Ručigajev Albin iz Bukovice in jaz s Sela. Ko smo peš hodili po križišču železniške proge in ceste v Vižmarjah, se je na vozu z vpreženimi konji mimo pripeljal Špenkov ata s Sela. Rekel je: 'Ali se greste peljat, fantje?' Tako sem se peljal z vozom vse do Sela. Sreča je bila, da nam ni bilo treba hoditi peš iz Vižmarij.«

»Domov sem prišel zvečer istega dne. Sonce je ravno zahajalo. Brat Rudi, ki je pri kozolcu krave pasel, me še spoznal ni. Bil sem kosmat in suh, pa v nemški uniformi. Vso pot domov smo potovali v nemški uniformi. Doma sem takoj začel spet delati. Še tisto jesen sva z bivšim sodelavcem naredila streho na eni novi hiši. Bil je invalid, brez roke, pa je imel tako dobro protezo narejeno, da je kljub temu lahko v rokah držal kladivo.«

ŽIVLJENJE V POVOJNI JUGOSLAVIJI

Po vojni nekdanji nemški vojaki več let niso imeli državljsanske pravice. Posebno težko je bilo za številne invalide, ki niso imeli urejenega statusa vojnega invalida. Že v petdesetih letih so se ustanovljale skupine nekdanjih mobilizirancev, ki so si medsebojno pomagale in iskale možnosti za priznanje. Država Jugoslavija jim ni bila naklonjena in je zavirala sodelovanje z Nemčijo ter onemogočala možnost, da bi dobili nemško rento ali pomoč. Šele leta 1991 je bilo ustanovljenih več društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko (Kokalj Kočevar, 2017, str. 365).

Franc Kunstelj: »Ko sem se vrnil domov, nekaj časa nisem imel volilne pravice. Drugih nevšečnosti zaradi prisilne mobilizacije v nemško vojsko nisem imel. Bilo pa je zanimivo na prvih povojnih volitvah, ki so bile novembra 1945 v stavbi nekdanjega farovža v Šinkovem Turnu. Volišče sva morala stražiti s še enim prisilnim mobilizirancem, voliti pa nisva smela. Volilno pravico sem kmalu dobil nazaj, kasneje

Iz Vojne knjižice
Jugoslovenske armije je
razvidno, da je bil Franc
Kunstelj razporejen v pehoto
28. strelske divizije.

sem bil tudi občinski svetnik tukaj v Vodicah, pa še v Šentvidu, ko smo spadali pod Občino Šentvid.«

»Ker sem bil ves čas zaposlen pri privatniku, z zaposlitvijo nisem imel težav. Kredita pa si nisem upal vzeti, ker so moji predniki, en rod nazaj, zaradi zadolženosti zapravili grunt. Moja mama je do druge svetovne vojne zmogla odplačevati samo obresti. Po vojni pa je enega teleta prodala, pa je bilo vse plačano, ker je bil prejšnji denar tako razvrednoten.«

Služenje vojaškega roka v JLA: Negotin (Srbija), Han Pijesak (BIH) – od 22. 3. 1948 do 2. 5. 1949 (426 dni)

Franc Kunstelj: »Kljub temu da sem bil med vojno ranjen in da mi je delček bombe za vedno ostal v pljučih, sem moral po vojni na služenje vojaškega roka. Priznali so mi 15 mesecev nemške vojske, niso pa mi upoštevali šestih mesecev, ki sem jih preživel v Arbeitsdienstu. Vojaščino sem tako služil 14 mesecev. Bil sem preveč natančen, ko sem povedal točno, koliko časa sem bil v Aarbeitsdienst in koliko v nemški vojski. Ručigajev Albin pa je rekel, da je bil dve leti v nemški vojski, pa je bil potem samo pol leta v jugoslovanski vojski.«

»Tudi v jugoslovanski vojski sem bil zadolžen za mitraljez. Imeli pa smo ruski mitraljez na vodno hlajenje, ki je bil precej slabši od nemškega. Cev je bilo potrebno 'dihtati', kar je bilo precej zamudno opravilo.«

»Obuko, usposabljanje sem opravil v Negotinu v Srbiji, na tromeji Jugoslavije z Romunijo in Bolgarijo. Ker sem bil v vojski ravno v času Informbiroja, je bila politična situacija v Jugoslaviji zelo napeta. Ni dosti manjkalo, da bi oficirji celo kasarno peljali čez mejo. Neko nedeljo, ko smo se ravno pripravljali na kosilo, je bil alarm, uzbuna. Samo naša četa, ki je kosilo že dobila, je kot posadka ostala v kasarni, vsi ostali so šli ven brez kosila. Nazaj so prišli povsem izmučeni šele naslednji dan.«

»Za vsak izhod iz kasarne je bilo potrebno prositi, kar je bilo drugače, kot v nemški vojski. Ker se mi je zdelo pod častjo prositi za izhod, v vsem času služenja vojaščine nisem bil v mestu. Po polovici leta smo zaključili obuko, mene pa so premestili v Han Pijesak v Bosno in Hercegovino. To je bilo zaprto območje s številnimi podzemnimi objekti, ki so bili stroga vojna tajnost. Tam sem opravljal tesarska in druga dela. Očitno so potrebovali sužnje oziroma zastonj delovno silo.«

»Enkrat so me poklicali v pisarno in vprašali, zakaj toliko pišem domov. Pa sem rekel: 'Če ne smem, pa ne bom.' Potem pa nisem več pisal domov. Doma so se začeli spraševati, če sem sploh še živ. Morali so poizvedovati v kasarni, saj so me potem spet poklicali v pisarno in mi naročili: 'Piši kuči.'«

PO OSAMOSVOJITVI SLOVENIJE

Leta 1991 sta bili v Celju in Kranju ustanovljeni društvi mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko, januarja 1995 pa še Društvo vojaških vojnih invalidov mobiliziranih Slovencev 1941–1945. Istega leta so se društva združila v Zvezo društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945. V letih od 1992 do 1998 so izšli štirje zborniki s strokovnih posvetov o nemški mobilizaciji Slovencev v

drugi svetovni vojni, natisnjenih je bilo tudi več spominskih prispevkov in zgodovinskih raziskav. Novembra 1995 je bil sprejet *Zakon o žrtvah vojnega nasilja*, ki je prisilno mobilizirane v nemško vojsko tudi uradno priznal kot žrtve vojnega nasilja (*Zakon o žrtvah vojnega nasilja*, 1995). Prisilni mobiliziranci v nemško vojsko so bili prikrajšani za doživljenjsko mesečno rento, ki so jo prejemale druge žrtve. Šele leta 2009, po številnih pritožbah in pravnih postopkih Zveze društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, so spremenili *Zakon o žrtvah vojnega nasilja* tako, da so naslednje leto tudi prisilno mobilizirani dobili pravico doživljenjske rente (Klukovič, 2013, str. 44).

Franc Kunstelj: »Ko je bilo leta 1991 v Kranju ustanovljeno društvo prisilno mobiliziranih v nemško vojsko, sem se včlanil v društvo. Na začetku so bili veliki zbori, npr. v Dragočajni, kamor je prišel tudi France Bučar in nam govoril. Bilo nas je nekaj tisoč udeležencev. Sedaj pa imamo vsak drugi petek v juniju mašo na Brezjah, a nas je vedno manj. Letos je bil na Brezjah poleg mene le še eden prisilni mobiliziranec v nemško vojsko. Sva med redkimi, ki so še živi.«

»Društvo se je sprva borilo za priznanje invalidnine tistim, ki so v nemški vojski postali invalidi. Eni so iz Nemčije dobivali invalidnino, posebno tisti, ki so bili ranjeni in so se pravi čas prijavi. Zgleda, da je bilo na začetku to dosti enostavno. Ko sem izvedel, kako to gre, in ko sem uspel dobiti zdravniško spričevalo, to ni več zadostovalo. Šel sem v Gradec na zdravniški pregled. Ko sem videl dohtarja, sem takoj vedel, da ne bo nič iz tega. Zdravnik je bil star in bolan Rus. Res ni bilo nič, tako da od nemške države nisem dobil nobene odškodnine. Mislim pa, da se nam sedaj plačuje obvezno zdravstveno zavarovanje, pri pokojnini pa dobivamo tudi rento. Ta znaša 2 evra za mesec nemške vojske. Pri meni to znese 50 evrov na mesec.«

Vojna je spremenila vsakega izmed prisilnih mobilizirancev v nemško vojsko. Preživeli so prinesli domov travmatične izkušnje, ki so jih zaznamovale, čeprav so bili srečni že samo zato, da so med vojno ostali živi.

Franc Kunstelj: »Jaz pravim, da je vojna ena velika neumnost. Po nepotrebnem prinaša trpljenje in smrt mnogih, ki nimajo nič z njo.«

»Čeprav sem upravljal z enim od najsmrtonosnejših ročnih orožij, pa mislim, da nisem nikogar ustrelil. Z mitraljezom sem vedno namerno streljal pred ali nad napadalce, tako da so se ti ustrašili že glasu, ki ga je mitraljez dal od sebe, in se umaknili.«

SKLEP

Povod za pričujoči prispevek so bili spomini Franca Kunstlja s Sela pri Vodichah, ki je bil kot 17-letni fant 1. avgusta 1943 prisilno mobiliziran v nemško vojsko. Njegovo pričevanje doslej še ni bilo zapisano in objavljeno, zato ta zapis predstavlja toliko večjo vrednost. Njegovo življenje v vojnem in povojnem času je odraz zgodovinskih okoliščin, ki jih v prispevku na kratko predstavlja uporabljena literatura.

Zaradi prisilne mobilizacije v nemško vojsko je bil Franc Kunstelj od doma dve leti in 39 dni. Njegova vojna usoda je bila z njim milostna, saj pogosto omenja, kakšno srečo je imel: da je bil ranjen in mu ni bilo treba iti na fronto, da je imel na usposabljanju dobrega komandirja, ki vojakov ni pošiljal v slabo vreme in jim

je dovolil celo petje slovenskih pesmi, da ni bil na fronti v zimskem času itd. Na fronti je bil pogosto izpostavljen smrti, npr. ko mu je odpovedal mitraljez, ko sta se s sovojakom hotela predati Sovjetom, ti pa so proti njima vrgli bombo, ko so v strelske jarke vdrli Rusi in je zapustil mitraljez ter zbežal, ko so padale mine in so mu drobci teh prebili čelado in menažko itd. Poleg tega, da so vojaki potrebovali srečo, da so preživeli, je bilo pomembno tudi, da so se znali pravočasno umakniti, če je bil položaj brezizhoden. Tako zasledimo, da v nekem primeru ni upošteval ukaza podoficirja, ki je vojakom prepovedal beg, ter si s tem rešil življenje. Vsi preostali, ki so v tisti bitki s Sovjeti podoficirja ubogali, so v strelskih jarkih tudi umrli. Njegov uporniški duh se je kazal tudi v tem, da ni hotel ubijati, ampak je z mitraljezom meril pred ali nad napadalce.

Poleg dogajanja na vzhodni fronti na Poljskem nam pripovedi Franca Kunstlja odstirajo dogajanje v obvezni nemški državni službi, na usposabljanju v vojašnicah v Nikolsburgu na Češkem in v Linzu v Avstriji, v več bolnicah, kjer se je zdravil, in o preživljanju dopusta, ki ga je preživel enkrat kar v vojašnici, drugič pa na smučarskem tečaju. Prav posebna pa je pripoved o razmerah v sovjetskem ujetništvu v nekdanjem zloglasnem taborišču Auschwitz, kjer so kot sovjetski ujetniki trpeli veliko lakoto in živeli v zelo slabih higienskih in bivalnih razmerah.

Povojna komunistična oblast v Jugoslaviji mu na srečo ni povzročila prevelikih krivic. Prva povojna leta se ni smel udeleževati volitev, drugih posebnih težav pa zaradi prisilne mobilizacije ni imel. Služenje vojaškega roka v Jugoslovanski armadi so mu zaradi nemške vojske zmanjšali na 14 mesecev. Po letu 1991 je dobil nekaj zadoščenja z vključitvijo v kranjsko društvo mobiliziranih v nemško vojsko, po letu 1995 z *Zakonom o žrtvah vojnega nasilja* pa tudi priznanje, da je bil žrtev vojnega nasilja.

VIRI IN LITERATURA

USTNI VIR IN OSEBNI ARHIV

Franc Kunstelj, roj. 13. 6. 1926, Selo pri Vodica (pogovora 3. in 27. 7. 2023).
 Soldbuch, zugleich personalausweis, nr. 13, für Grendier Franz Kunstel, Gren. Ausb.-Bil. I/132, Nikolsburg, 22. 4. 1944. (Hrani: Franc Kunstelj, Selo pri Vodica.)
 Vojna knjižica, Kunstelj Franc, Vojni odsek Kamnik, br. 296/277, Kamnik, 16. 3. 1948. (Hrani: Franc Kunstelj, Selo pri Vodica.)
 Fotografije iz osebnega arhiva Franca Kunstlja.

LITERATURA

Auersperger, A. (2013). Še enkrat o selitvi volksdeutscherjev med II. svetovno vojno. *Arhivi, glasilo Arhivskega društva in Arhivov Slovenije*, 36 (2), str. 237–257. Pridobljeno s http://www.arhivsko-drustvo.si/wp-content/uploads/Arhivi_p/Arhivi_2013-2.pdf
 Čoh Kladnik, M. (2020). »Narod sodi«: Sodišče slovenske narodne časti. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo.
 Deželak Barič, V. (2014). Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem. V: Troha, N. (ur.), *Nasilje vojnih in povojnih dni*. Zbirka Vpogledi, 8. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, str. 11–46. Pridobljeno s <https://www.sistory.si/11686/file25674>
 Dežman, J. (1992). »Strammgliedrig, Heldenaeugig, tatendurstig«. V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942–1945*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, Maribor: Muzej narodne osvoboditve, str. 101–114.
 Dežman, J., (ur.) (1999). *Mobilizacija Gorenjcev v nemško vojsko 1943–1945*. V: *Gorenjski kraji in ljudje XI*. Kranj: Združenje mobiliziranih Gorenjcev v redno nemško vojsko, str. 43–45.
 Dežman, J. (2001). Niso se predali, Preživetvena trma gorenjske generacije 1916–1926. V: *Nemška mobilizacija v 2. svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, str. 155–541.
 Dežman, J. (2007). Prisilno mobilizirani. V: *Rojstvo Slovenije*. Ljubljana: Muzej novejša zgodovine Slovenije, str. 105.
 Dežman, J. (2020). Novi časi za Gorenjce in Korošce generacije 1916–1926. V: *Po sili vojak II – Prisilno mobilizirani Gorenjci in Korošci v nemško vojsko 1943–1945*. Kranj: Gorenjski muzej, str. 166–205.
Enciklopedija Slovenije. Peta knjiga, geslo Kari/Krei. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1991.
 Kavčič, I. (2019). V Berlin po slovenska imena. *Gorenjski Glas*, 27. november 2019, GG Plus. Pridobljeno s <https://www.gorenjskiglas.si/article/20191127/C/191129819/1039>
 Klukovič, T. (2013). *Prisilne mobilizacije v Sloveniji v času 2. svetovne vojne – primerjava med nemško in partizansko vojsko*. [Magistrsko delo]. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
 Kokalj Kočvar, M. (2017). *Mobiliziranci v nemško vojsko z Gorenjske v letih 1943–45*. Zbirka Razpoznavanja 32. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. Pridobljeno s https://www.sistory.si/cdn/publikacije/43001-44000/43080/32_razpoznavanja_splet.pdf
 Presker, A. (1994). Prevare in poboji. V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942–1945*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, str. 131–135.
 Rihter, A. (1991). Po sili vojak. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXI (2). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, str. 259–261. Pridobljeno s <https://www.sistory.si/11686/2268#page=104>
 Zakon o žrtvah vojnega nasilja /ZZVN/ (1995). *Uradni list RS*, št. 63/95 (6. 11. 1995), št. 159/21 (1. 10. 2021). Pridobljeno s <http://www.pisrs.si/Pis.web/pregledPredpisa?id=ZAKO962>
 Žibert, A. (1994). Vojaki po sili – zakaj? Odkrivajmo zaveso naše zgodovine. V: *Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942–1945*. Celje: Društvo mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945. Maribor: Muzej narodne osvoboditve, str. 69–102.
 Žnidarič, M. (2001). Nemška mobilizacija na slovenskem Štajerskem 1942–1945. V: *Nemška mobilizacija v 2. svetovni vojni*. Celje: Zveza društev mobiliziranih Slovencev v nemško vojsko 1941–1945, str. 7–154.